CZIGÁNY LÓRÁNT

A forradalom közkatonája

Amerikában, de Angliában is gyakran felmerül a kérdés vetélkedőkben, hogy ki mit csinált 1963. november 22-én. Beugratós kérdés a javából, senki sem szokta tudni, ám mielőtt a megkérdezettek felháborodottan tiltakoznának, a játékvezető/tréfamester megelőzi a protestálást: csak azért kérdezi, mert aznap gyilkolták meg az Egyesült Államok elnökét, John F. Kennedyt. Ja, derülnek fel az arcok, akkor én itt és itt voltam, és azonnal fújják a körülmények pontos adatait. Mi tagadás, én is pontosan tudom, hogy a Prompt Corner nevű kávézóban sakkoztam Maxszal, egy Bécsből Londonba származott, mestererejű amatőrrel. Délután három óra után lehetett, amikor a görög tulajdonos felerősítette a pult mögött álló táskarádiót, és elkezdtek ömleni a merényletre vonatkozó hírek.

Hogy 1956. október 23-án mit csináltam este hat óra előtt, nehezen tudnám megmondani. Mint ahogy azt is, vajon bejártam-e az egyetemre, mert se tanárokról, se előadásokról semmiféle emlékem nincs az 1956/57-es tanév igen-igen csonka első szemeszteréből. Hiába nézegetem a már említett tanrendet, semmiféle fogódzót nem nyújt. Ha nem ismerném fel a saját kézírásomat, hajlanék arra, hogy talán nem is az én órarendem fölött gyötröm az emlékezetemet, hanem valaki másét őrzöm, ami véletlenül valahogy a papírjaim közé keveredett.

A szélesvásznú, színes film viszont fél hatkor elkezd peregni. Kívülről látom magam premier plánban, ahogy az egyetemi könyvtárban az órámra nézek, fél hat, mehetek haza a diákszállóba, mert a gyomrom már korog, a menza hatkor nyit, s mivel csak vacsorajegyem van, a déli kifli és pohár szódavíz után végre meleget ehetem. Mégis korán értem oda, a bezárt ajtó előtt toporgunk jó néhányan, s várjuk a nyitást. A habfehér köpenyes, jó alakú, hirtelenszőke menzatündér mosolyogva fogad: „A maga kedvence van: szalontüdő! Hány adagot akar?" – kérdezi kedveskedve, és kérdezhette is, mert a diákszálló lakói szinte összeesküvésszerűen utálták a szalontüdőt, s rövid habozás után potyogtak elém a menzajegyek: „Nesze! Edd meg az enyémet is!" Az adakozók megvetettek elferdült ízlésem miatt, én viszont, minden szégyenkezésem ellenére néha három-négy adagot is bepofáztam, ilyenkor laktam jól. Nyugodtan tehettem, nem kellett a vonalaim miatt aggódnom, úgy hagytam el Magyarországot, hogy nem sikerült elérnem a hetven kilogrammos testsúlyt.

Most viszont alig hogy felvágtam a zsemlegombócot, s megállapítottam, hogy ruganyosra főtt, bekaptam hozzá egy-két kanállal a pájsliból, máris nagy robajjal kivágódik a menza ajtaja, s megjelenik egy poros, csapzott, borostás állú, izgatott, lázban égő szemű, lemberdzseket viselő fiatalember: „Most jövök Pestről motoron. Az egyetemisták tüntetnek, a munkásság is csatlakozott, menjetek ti is az utcára! tüntessetek! Nekem még máshová is be kell szólnom!" Mire felocsúdtunk, híre-hamva se volt a tüneménynek.

Fejezet a szerző hamarosan megjelenő önéletírásából.

Csörögtek a lecsapott evőeszközök.. Érdekes, hogy bizonyos esetekben mennyire nincs szükség tanácskozásra, vezetőkre, mindenki tudja, mi a teendő. A bejárat előtt gyülekeztünk, s amikor 40-50-en lehettünk (a Juhász Gyula diákszállóban összesen 220-an laktunk), elindult a menet. Egy évfolyamtársam arcára emlékszem, a lányok által incselkedve Cupidónak hívott Horváth Dezsőére. (Talán már nyugdíjba ment a Délmagyarország szerkesztőségéből.) Egymás mellett haladtunk. Az első száz lépés után majdnem megtorpantunk: ha felvonulunk, énekelni szoktunk. Tanácstalanul és segélykérően tekingettünk egymásra az esteledő utcán, főként mozgalmi indulókat ismertünk, s mindenki érezte, ennek most nincs helye itt. Most *mi* tüntetünk, mert *mi* akarunk tüntetni. Valaki rákezdte, talán valamelyik öblös hangú jogász: „Előre ország népe... ma harcra hív hazád... ellenünk tört a kény uralma..." Mire a bátortalan szólóénekes odaért, hogy „Hajrá, fegyverbe hát..." – mind teli torokból fújtuk, érces, elszánt hangon. Hát persze, hogy a *Marseillaise* a mi indulónk!

Ahogy haladunk a Tolbuhin sugárúton, egyre dagad a menet, nemcsak a hazafelé bandukoló éhes egyetemisták, de a járókelők közül is csatlakoznak. Senki sem tudja, hová megyünk, én sem. Befelé menetelünk a város központja felé. Mire a Dugonics tér közelébe értünk, már a teljes úttestet elfoglaltuk; zászló is lobogott valakinek a kezében. Utolért bennünket a villamos. A vezető először csengetett, aztán belenyugodott, hogy csak a mi tempónkban haladhat, mert azért mégis a víz az úr, nem a gálya. Akkor már jelszavakat is kiabáltunk: „Aki magyar, velünk tart!" A villamosról is leugráltak az utasok. Aznap este, úgy tűnt, az utcán mindenki magyar volt.

A Dugonics tér sarkán összenéztem egy Sarkadi Sándor nevű IV. éves bölcsésszel (jól ismertem, igen tájékozott volt a pesti irodalmi ügyekben). Egyszerre mondtuk: „Be az egyetemi könyvtárba!" Kifulladva, hármasával vettük a lépcsőket, az ajtót majd betörtük igyekezetünkben. A teremfelügyelő szólni akart, hogy csitt, csendesebben, de letorkoltuk: „Pesten tüntetnek! Mi is tüntetünk! Gyertek velünk!" Mint a bomba robbant a kiáltás. Egy pillanat alatt felbomlott a rend a tudományszagú csöndben. Sokan azonnal szedelődzködni kezdtek, s ahogy leértek, meghallották a vérpezsdítő dallamot: „Hajrá, fegyverbe hát! Ma harcra hív hazád..." Talán már harmadszor énekeltük.

Hirtelen ötlettől vezetve otthagytam a menetet. Mindenkire szükség van, mindenki tüntessen! Loholtam Újszegedre, az ápolónőképző diákotthonába. Ott be a menzára, ugyanazt tettem, mint a motoros nálunk a Juhász Gyulában. (Ezt az epizódot mégis tökéletesen elfelejtettem, soha nem jutott volna eszembe, ha a forradalom után jó néhány évvel, már itt, Londonban Fehérvári Géza – akkor *postgraduate,* majd professzor az egyetemen – be nem mutatja a feleségét. „Inci vagyok. Jé, én magát ismerem, maga jött ki hozzánk Újszegedre akkor este, hogy menjünk tüntetni.") Nyargaltam vissza, igazam volt, hogy személyesen mentem, tüntetésre nem lehet telefonon toborozni a résztvevőket. Csak a hírközlés legősibb módja szerint: élőszóban. A pihegve megérkező hírnök mindig hiteles.

Tüntetés. Forradalom. 1956. október 23-án este nem hiszem, hogy valaki is tudta volna Szegeden, hogy kitört a forradalom. Mint ahogy napokkal korábban azt sem tudtuk, hogy „történelmi időket élünk". A Kádár-féle ellenforradalom apológiájában általánosan elfogadott tétel volt, hogy a forradalmat külső erők hozták ránk. Ezzel a tétellel ma már vitatkozni sem érdemes, hiszen a „külső erők" (értsd: az imperialisták) legalább annyira meg voltak lepődve, mint a készületlenül talált hazai apparátus. A forradalom bennünk volt, csak mi sem tudtuk. Forradalmat csak forradalmi szituációban lehet kirobbantani, bármennyire tetszetős is a konspirációs történelemszemlélet. Pár száz embert ki lehet vinni az utcára szervezkedés alapján. A Gömbös-szobrot fel lehet robbantani. Ugyanakkor sok pénzébe került az amerikai titkosszolgálatnak a Bay of Pigs-beli fiaskó. Igen, égő gyufákat lehet dobálni, de csak a benzineshordó robban fel tőle. Vagy a rekkenő nyári hőségben teljesen kiszáradt erdő borul lángba, amely

szinte várja, hogy valaki felgyújtsa. 1956. október 23-án elmúlt, megszűnt a félelem. Nem egy-két tucat emberben, hanem egy országban. A sok irányból, különböző szinteken csörgedező elégedetlenség összefolyt, dagadt, és áttörte a gátat. Az áradat felszínre dobta a vezetőit. Egyszerűen ennyi történt.

Talán még hét óra sem lehetett, mikorra visszaértem a belvárosba. Tömeg. Mindenütt. Minden irányból ömlik a Széchenyi tér felé. Senki ismerőst nem látok, felszívódtak a sokaságban. Viszont a pártbizottságból jönnek kifelé a pártvezetők. Karácsonyi elvtárs meglát, és jön felém felgyorsított, de ruganyos lépteivel: „Mi történik, Czigány elvtárs?" – a hangjában nem felelősségre vonás, hanem riadt értetlenség. Büszkén válaszolok: „Tüntetünk, Karácsonyi elvtárs!" Ekkor láttam életemben utoljára, ekkor szólítottam valakit utoljára, hivatalos megszólításként, elvtársnak.

A tömegben a felszabadultság érzete. Kirobbanó jókedv. Teljesen ismeretlen emberek úgy beszélnek a mellettük állókhoz, mintha gyerekkoruk óta ismernék egymást. Folyik a öntájékoztatás. „Mindenki a Széchenyi térre!", „A Klauzál téren lesz a nagygyűlés!" Zászlók lobognak. A Klauzál téren valaki egy nyilatkozatot olvas fel: egyetértünk a pestiekkel, és rokonszenvünket nyilvánítjuk ki. Éljenzés. Aztán a *Himnusz* és a *Szózat*. Motorkerékpáros igyekszik áthaladni a tömegen, dudál, berregteti a motorját. Noha a tömegben semmiféle feszültség, ingerültség vagy agresszivitás nincs, nem értik, mit furakodik, hát nem látja, mi történik? Ma sem tudnám megmondani, félig részeg volt-e a motoros, vagy tényleg provokálni akarta-e a tömeget. Valaki elkiáltja: „provokátor!", lelökik a motorjáról, körülveszi néhány tagbaszakadt munkás, és felpofozzák. Eleredt az orra vére, motorját otthagyva iszkirizik elfelé. Akik látták: „Úgy kell neki!", „Többet érdemelt volna!". Utólag is helyeslem a kiosztott pofonokat. Mert aki belehajt egy *Himnuszt* éneklő tömegbe, lett légyen bármilyen pártállású is, megérdemli az erélyes rendreutasítást.

Tovább a Széchenyi térre. De előtte még a Klauzál téren megszólal a hangosan beszélő, Gerő beszédét közvetítik. Gerő Ernő szenvtelen hangon, de mégis arrogánsan beszél: „Kedves elvtársak, Magyarország dolgozó népe!" Ádám-Évánál kezdi. A tömeg mocorog, alig bírja kivárni, hová akar kilyukadni. „Szélesítjük és mélyítjük a demokráciát... a napirenden lévő kérdéseket majd megvitatja a Központi Vezetőség... addig is éberségre van szükség, nehogy ellenséges elemek megzavarhassák pártunk, munkásosztályunk, dolgozó népünk erőfeszítéseit... Pártszervezeteink fegyelmezetten, teljes egységben lépjenek fel minden rendbontó kísérlettel, nacionalista kútmérgezéssel, provokációval szemben..." Nem is értjük, mit mond, persze hogy szocialista demokráciát akarunk mi is, nem polgári demokráciát, de hát tudja ez az ember, hogy mi történik az utcán? Valahol valaki elüvölti: „Vesszen Gerő!" A tömeg ütemesen ismételni kezdi: „Vesszen Gerő! Vesszen Gerő!" Kezd a hangulat felpaprikázódni. A párt Szegeden is elvesztette a játszmát.

A Széchenyi téren valaki hangszóróval ismerteti a pesti eseményeket, egymást követik a szónokok, izgatottság. Abban egészen biztos vagyok, hogy a Rádió ostromáról még senki sem hallott, lyukas zászlót sem hiszem, hogy láttam volna. Pedig minden zászló címer nélküli trikolór volt, emlékezetem szerint. Amikor a jelszavakat ütemesen kiabáló tömeg a Nemzeti Színház elé ér, az előadást megszakítják, és Bitskey Tibor kiáll az erkélyre, elszavalja a *Nemzeti dalt*. Hosszasan éljenzik. Utána megint a *Himnusz*. A Nemzeti Színháznál sereglő tömeg megint csak mámoros, boldog, diadalittas. Éjfél jóval elmúlhatott, mire hazakerültem. Én is mámoros, boldog és diadalittas voltam. Tettünk valamit. Megmutattuk, milyen egy igazi tüntetés. Amelyik forgatókönyv nélkül pereg. *Spontánul*.

A diákszállóban mindenki izgatott, mindenki beszél. Egyre-másra térnek haza a diákok, mindenki híreket tud, mindenki hírekre kíváncsi. Pesten a Rádió előtt a békésen tüntető tömegbe állítólag belelőtt az ÁVH. Sokan életüket vesztették. Nem akarjuk elhinni. Ez nem lehet

igaz. A rádióból lehetetlen tájékozódni. Senki nem tud semmit. Rettentően fáradtan és rettentően elégedetten mentem aludni.

Másnap, október 24-én korán ébredek, azonnal ki a városba, tájékozódni. Az igazán korán kelők már tudják, mi történt Pesten, a hajnali hírekből, melyet gyakran megismételnek: „Fasiszta, reakciós elemek fegyveres támadást intéztek középületeink ellen, és megtámadták karhatalmi alakulatainkat. A rend helyreállítása érdekében további intézkedésig tilos minden gyülekezés, csoportosulás és felvonulás..." Magam is hallottam, többször bemondták. Tehát igaz. Pesten kitört a forradalom. Gyönyörű őszi nap, ragyogó kék éggel, a Széchenyi tér platánfái színorgiába öltözve. A tér tele emberekkel; hiába cirkálnak páncélozott járművek, hiába a sok rendőr. Mint szabad vegyértékükhöz társat kereső molekulák keringünk, főként diákok. Tudjuk, tilos mindenféle csoportosulás, hogy négy-öt ember már csoportosulásnak számít. Úgy játsszuk ki a tilalmat, hogy amikor valaki csatlakozik egy csoporthoz, másvalaki távozik. Mosolygó daccal járkálunk, egyre többen nemzetiszínű szalaggal a gomblyukban, melynek közepére fekete csík került: gyászoljuk az elesett pestieket.

A Tisza-híd felől egyenletes robajlás zaja hallatszik. Elmegyek megnézni, mi történik. Páncélosok végeláthatatlan hada. Sokan nézzük, döbbenten. Mégsem kellett volna tegnap este kiabálni, hogy „ruszkik haza!". Mert egy idő után ez lett a mindent elsöprő jelszó. Most görcsöt éreztem a gyomromban. Baj lett belőle. Nemhogy hazamentek volna az oroszok, de jönnek dübörögve. Az egyik tanársegéd mellett találom magam. Borsányi György, aki évtizedek múlva Kun Béla-életrajzával szerzett magának nevet, győzködni igyekszik: „*Bennünket* jönnek megvédeni!" Nyilván elszontyolodott arckifejezésem miatt mondja. Nyilván én is afféle megtévesztett fiatal vagyok. Először nem is értettem, mit mond. Hogyhogy bennünket? Kik azok a „bennünket"? Mióta vagyunk mi egy táborban? (Utoljára marxizmus–leninizmus szemináriumon találkoztunk. Az „igazságos háború" ismérveinek megvitatása közben. Az első világháborúban a „reakció" oldalán álltunk. Ezért kaptuk Trianont. „A soproni népszavazás is »reakciós« lett volna – kérdeztem kihívóan –, pedig ennek köszönhetjük, hogy Sopron Magyarországon maradt." Nem tudom már, milyen rabulisztikával kente el a kérdést. Ezek szerint megint „reakciósok" vagyunk?) Végigmértem, és faképnél hagytam.

(Pár hónap múlva Oxfordban hiába igyekeztem a Pestről jött egyetemistákat meggyőzni, hogy az oroszok már 24-én hajnalban kezdtek beáramlani az országba, hitetlenkedve leintettek: fontoskodni akarok, nagyot mondani. Ma már közismert, hogy a Romániában állomásozó 33. gépesített gárdahadosztályt még előző este fél tizenegy körül riasztották, és délelőtt keltek át a Tiszán. Amiből csak az a tanulság, hogy mint ahogy mi sem tudtunk sok mindenről, ami Pesten történik, Pesten sem tudtak mindenről.)

A tankok komor oszlopa még ilyen gyönyörű, késő őszi napon is letaglózó látvány. Pedig nem viselkedtek fenyegetően, a katonák fáradtaknak tűntek, és egyáltalán nem harciasnak. Otthagytam a Tisza-hidat, elhatároztam, benézek az írószövetségbe, meghallgatni a legfrissebb híreket. Tudják-e, mi dübörög a Tisza-hídon? A bejáratnál társaság. Köztük Bárdos Pál, írójelölt. Mielőtt kinyithattam volna a számat, megigazította a szemüvegét, s kérdőre vonó hangnemben rám szólt: „Mi az, Czigány elvtárs, te is a fasisztákkal tartasz?" Kiment a fejemből a vér, mit képzel ez a nyikhaj, ha valaki nemzetiszín szalagot visel gyászcsíkkal, az már fasiszta? Megint csak nem mondtam semmit, de végre értettem: vannak *ők*, és vagyunk *mi*. Aki odatartozik, azokhoz semmi közöm, szóba sem állok velük. Bárdos Pali azért „ők", mert a rádió által besulykolt vonalhoz alkalmazkodik megjegyzésével, onnan értesült a „reakciós fasiszta elemekről". Tegnap még azt hittem, csak *mi* vagyunk, az egyetemisták és a tanárok, mindnyájan *mi* vagyunk. Azt a néhány idősebb, frissen rehabilitált hallgatót, aki nem nagyon mozdult ki a diákszállóból, megértéssel néztük. Hirtelen kerültek ki a napfényre, vaksin hunyorogtak, nem értették a világot, amibe váratlanul belecsöppentek.

A felbolydult embersereg délutánra újra csak tüntetést akart, most már az oroszok ellen, akik közben áthaladtak a városon, Pest felé. Összevissza kószálok a városban, de most inkább szemlélője vagyok az eseményeknek, mintsem résztvevője. A lányok bátrabbak, most ők szervezkednek. Este a diákszállóban folytatódnak a viták és élménybeszámolók. Igen, a rendőrség egy idő után beavatkozott, erőszakkal oszlatták szét a tüntetőket. Zűrzavar, sikoltozás, könnygáz, botozás, mintha egy-két figyelmeztető lövés is eldördült volna. Sokan kék foltokkal, vérző fejjel térnek vissza, ám lelkesedésük nem csappant meg. Még derültség is támadt. Amikor az egyik csoportot gumibottal feloszlatták, több rendőr Zsuppán Tibor nyomába eredt, s egyikük rárivallt: „Fusson, azannyaistenit!" „Futok!" – szólt vissza engedelmesen Zsuppán, és meg sem állt a diákszállóig. Közben zaj, sikoltozás a bejáratnál, egy tucatnyi lány érkezik egymás hegyén-hátán. Baróti járta a várost a rektorátus kocsiján, s szedte össze a menekülő egyetemistákat, hogy mielőbb fedél alá kerüljenek, biztonságba. A lányokat is ő küldte a Juhász Gyulába. Beszélt az igazgatóval, Tóth Bélával, a menza helyiségében alakították ki az ideiglenes hálótermet. Egy ideig Baróti is ott maradt, csillapítani a kedélyeket. Késő éjjel ment el, fáradtan, meggyötört arccal. Mint a tulajdon gyermekeit védte az egyetemistákat.

Október 25-én arra ébredtünk, hogy Szeged katonai megszállás alá került. A városban harckocsik, rohamlövegek cirkáltak, katonák páncélautóban. Nem volt tanácsos az utcára menni, kettesével-hármasával mégis egyre többen kimerészkedtünk. Sétáltunk, most már eltűnt a felszabadultság érzése, nem majális ez, még csak deres majális sem. A katonák nem vetemedtek tettlegességre, beszélgettek is velünk. A fiatal kiskatonák csak azt ismételgették, hogy miért nem megyünk haza, akkor ők is visszatérhetnének a laktanyába. Este megalakult a Juhász Gyula Diákotthon Forradalmi Bizottsága. Az igazgató, Tóth Béla az elnöke. A jelen lévő Németh Ferenc megígéri, hogy követeléseinket holnap megjelenteti a Délmagyarországban. Senkit sem nyugtat meg ez a zajos, házon belüli értekezlet. Most már mindenkiben ott lobogott a tettvágy. Nemcsak a MEFESZ jelentősége szorult háttérbe, hiszen ki beszélt már egyetemi reformokról, hanem lassan mindenen túllépett a munkásság radikális követeléseivel. A gyárakban beszüntették a munkát. Sztrájk. Másnap délelőttre tüntetés és nagygyűlés lett meghirdetve a Széchenyi térre.

Október 26-án leállt a közlekedés. Mindenki az utcákon. Már előző este megkezdődött a csillaghullás. A délelőtti emberáradat iszonyatos nagyságrendű, komor, mindenre elszánt. A Széchenyi teret lezárta a karhatalom, egyik utcából sem lehetett megközelíteni. Az egyetemisták a Takarékpénztár utca felől érkeznek, élükön a rektorral, Baróti Dezsővel és a dékánokkal, köztük a bölcsészkar dékánja is, Nyíri Antal, nyelvész és párttag. Mivel hátulról egyre inkább nekiszorították a tömeget a fegyveres kordonnak, a parancsnok sortüzet vezényelt, először a levegőbe, aztán a tömegbe. Schwarcz Lajos, egy tizennyolc éves munkás, aki a szegedi kenderfonóban dolgozott, a helyszínen meghalt. Többen megsebesültek. Pánik tört ki, mindenki menekült, sokan a földre zuhantak, a tumultusban egymást tiporták az emberek, köztük a mi dékánunkat, Nyíri Antalt is megtiporták. Aki ott volt, ha fegyver van a kezében, visszalőtt volna.

A munkásfiatalt, a munkások és parasztok államának első halottját Szegeden, összeeszkábált hordágyon az egyetem aulájába vitték, ott ravatalozták fel, s tódultak az emberek a végtisztességet leróni a nagyon hamar virágerdőben fekvő áldozat előtt. (A Takarékpénztár utcai sortűz ügyében 1993. nov. 12-én elrendelt nyomozást a Budapesti Ügyészségi Nyomozó Hivatal 1994. máj. 31-én megszüntette, „mivel a széles körben lefolytatott eljárás adatai szerint a polgári lakosság háború idején való védelmére vonatkozóan az 1949. évi genfi nemzetközi egyezményekben meghatározott emberiség elleni bűncselekmény elkövetése nem volt megállapítható" – tájékoztatott Dr. Csevér Antal, legfőbb ügyészségi ügyész, 1995. július 31-i levelében. Ha jól értem az indoklást, a Magyar Néphadsereg 1956. október 26-án háborút viselt a magyar nép ellen.) Az épület mögötti sportpályán egyre nőtt a tömeg. Itt megerősödött ben-

nem is, másokban is a vélemény, fegyverre csak fegyverrel lehet válaszolni, és aki a másik oldalon áll, arra lőni kell. Megverten és tehetetlenségi érzéssel mentünk haza a diákszállóba. Nem tudtunk mihez kezdeni magunkkal. A rádióból sem lehetett megtudni, mi történik. Véget nem érő zene, a slágerek is bánatosan hangzanak: „Hoppsza, Sári, hoppsza, hopp...", közlemények, felszólítás a fegyverletételre, helyreigazítások, a felkelők letették a fegyvert, az amnesztia meghosszabbítása azoknak, akik leteszik. A Minisztertanács közleménye. Az ellenforradalmi erők garázdálkodása, kijárási tilalom, zűrzavar, zagyva bárgyúságok; nyugalomra van szükség, de a zagyvaságokból is kiderül, hogy Budapesten még mindig harc folyik, s ránk, mint a türelmes birkákra, ránk lőttek. Bőszítő tehetetlenségi érzés. Igaz, a vörös csillagokat már leszedték a tömeg követelésére, ahol pedig nem, ott a tömeg verte le. Közben pedig az utcán látjuk a volt szegedi egyetemista proletárköltő szavait megelevenedni: „az elnyomás csapatban károg". Enyedi Ferenc, egy nyurga évfolyamtársam Öcsödről, hogy ez is rímeljen József Attilával, feltépi az egyik utcára néző ablakot az emeleten, és torkaszakadtából elüvölti magát: „Gyilkosok!" A csattogva, csikorogva haladó páncélautóból géppisztolysorozat a válasz. Üvegcsörömpölés, vakolat potyog a mennyezetbe fúródó lövedékektől, szerencsére senki nem sérült meg, Enyedi sem, vértelen arccal ugrik vissza, és leül. Nem merünk kinézni, hallgatjuk a nagy robajjal járőröző páncélosokat. Egy idő után fegyveres rendőrök törnek be a diákszállóba, akit látnak, ütnek. Megverték az igazgatót is, Tóth Bélát, hiába igyekezett tiltakozni, hogy ez itt diákszálló, ő párttag, ő gondoskodik róla, hogy itt rend és nyugalom legyen. A verőembereket nem érdekelte; a diákok mind fasiszták, ellenforradalmárok. Szegény Tóth Bélát ma is sajnálom, lelkes párttag volt, de tisztességes ember, mi játszódhatott le benne, hogy volt képes az eseményeknek ezt a fordulatát feldolgozni?

Itt elszakad a film, a következő egy-két napról nem tudok számot adni, csak azt tudom, hogy a forradalom győzött, Szegeden is, vértelenül. Megalakultak a forradalmi bizottságok és a munkástanácsok. A párt vezérkara eltűnt, Baróti felment a marxista tanszékre, és bejelentette: „Uraim, a maguk ideje lejárt! El vannak bocsátva!" A tanszéket lezáratta és lepecsételtette. Ez volt az Egyetemi Forradalmi Bizottság egyik legelső határozata. (Hogy az egyetemen is megalakult a Forradalmi Bizottság, erről már csak a feleségemtől értesültem itt, Londonban, ő is tagja volt. Elsősorban a múltat akarták eltörölni, a káderlapok összegyűjtése, lefoglalása és kiosztása lett volna az egyik feladatuk.)

Néhány nap múlva megjelenik Lazur Barna a diákszállóban, mert közben a Városi Forradalmi Bizottság, melynek Perbíró József lett az elnöke, megszervezte a forradalom karhatalmát, a nemzetőrséget, és Lazur Barnát nevezték ki főparancsnoknak. Lazur Barna úgy döntött, hogy külön egyetemi zászlóaljat állít fel. Ezért jött a diákszállóba, hogy felszólítson bennünket a csatlakozásra. Lelkesedésben nem volt hiány, megértettük a forradalom hívó szavát. Lazur nyilván azért szorgalmazta a külön egyetemi zászlóalj felállítását, mert minket személyesen ismert, hiszen ő oktatta a honvédelmet, s azt is tudta, hogy nem kell a fegyverforgatás elemeibe bevezetnie bennünket, hiszen a nyáron fegyverekkel gyakorlatoztunk, és éleslövészeten is részt vettünk.

Tódultunk a Dózsa György laktanyába, ott alakult meg a nemzetőrség. Az új hatalom lefoglalta, senki sem ellenkezett, a katonák átálltak vagy szétszéledtek. A forradalmi karhatalom gyorsan szerveződött, egy írnok készítette a névsort. Neve? Czigány Lóránt. Hol tanul? Bölcsészkar, magyar–történelem szak, III. évfolyam. Rangja? Tizedes. Egy másik írnok már állította is ki a nemzetőr-igazolványt. Nem kellett orvosi vizsgálaton átesnem, mehettem egy piros-fehér-zöld karszalagot, egy géppisztolyt és két darab, 72 töltényt tartalmazó dobtárat átvenni. Első feladatunk az érkező, újabb fegyver- és lőszerszállítmányok átvétele. A szalmaláng-lelkesedés lelohadt, gépiesen végeztük a dolgunkat. Hirtelen rövid géppisztolysorozat hallatszik, és vágódik a mennyezetbe. Dermedt csend támadt, de csakhamar észrevettük, hogy a Szalontai

Misi, IV. éves magyar szakos hallgató (később egy ideig a Magyar Nemzet kulturális rovatát szerkesztette) nyakában lógó géppisztoly kibiztosítódott, és az adta le a sorozatot. Szalontai nagyon megijedt, bár szerencsére senki sem sérült meg, falfehéren letette a fegyvert: „Gyerekek, ne haragudjatok, a feleségem a kilencedik hónapban van, nem maradhatok itt." Tényleg, a közelgő szülésre való tekintettel, a diákklubban kapott ideiglenesen egy szobát, hogy összeköltözhessenek. Senki sem tett megjegyzést, megértettük különleges helyzetét, hiszen nem volt köztünk családos ember. Forrófejűség volt részéről, hogy egyáltalán jelentkezett nemzetőrnek.

Éppen egységekre igyekeztünk tagolódni, amikor odajön Lazur Barna a mi csoportunkhoz. Tudomásomra jutott, mondja, hogy az egyik melléképületben gyanús elemek tartózkodnak. Ebben a laktanyában engedélyem nélkül nem tartózkodhat senki. Szükségem van néhány bajtársra, hogy kifüstöljük őket. Egy emberként jelentkeztünk. Kigombolta pisztolytáskáját. „Én most bemegyek, s ha öt perc múlva nem jövök ki, vagy bentről lövést hallotok, az ablakokon keresztül azonnal nyissatok tüzet. Ne álljatok közel egymáshoz, hogy minél kisebb célpontot mutassatok."

Soha nem felejtem el azt a néhány rövid percet. Hiszen már a szó szoros értelmében szagoltunk puskaport, a fülem még csengett Szalontai véletlen sorozatától. Felhúzott géppisztolylyal néztem farkasszemet az egyik ablakkal. Nem tudtam, mi történik mögötte. Nem tudtam, kik voltak a társaim. Csak a homályos ablakot láttam, ahonnan váratlanul bármikor tüzet nyithatnak rám. Csak azt tudtam, Lazur Barna az életét bízta ránk, mert bízik bennünk, és ez kötelez. Idegtépő két-három perc múlt el. Váratlanul kinyílt az ajtó, feltartott kezekkel négy-öt ember jelent meg, mögöttük Lazur Barna, pisztollyal a kezében. A kijárathoz kísértük őket, s lerakták a fegyvert és zsebből a kézigránátot. Szedett-vedett népség volt, most utólag azt mondanám, olyanok, mint a Ludas Matyi karikatúráin „az állig felfegyverzett ellenforradalmárok". Lazur Barna megmutatta, hogy milyen stramm fickó. És ami a legfontosabb, helyreállította a forradalom rendjét. Mert a forradalomnak is van rendje.

(Ezen a jeleneten többször és sokat gondolkodtam. Legfőként azon, hogy az adott helyzetben hogy cselekedtem volna, ha kenyértörésre kerül a sor. Lett volna-e bátorságom tüzet nyitni, ha eltelik az öt perc, ha belülről ránk lőnek, vagy rémülten elinaltam volna-e, ha ez utóbbi történik? Akkor persze nem tépelődtem, hanem szinte transzba esve figyeltem. Utólag nem azért gondolkoztam, hogy a hősiesség pózában tetszelegjek, vagy [várható] gyávaságom miatt szégyenkezzem önmagam előtt, hanem mert rájöttem, hogy nem csak mások esetében nem tudom megmondani, hogy egy rendkívüli helyzetben hogyan cselekszik majd valaki, a személyiségéről kialakult elvárásoknak megfelelően-e, vagy pedig éppen ellenkezőleg. Nem mondhatnám, hogy sokszor voltam személyes sorsfordító események tanúja, de az a néhány eset is mindig meglepetéssel szolgált. Láttam bátornak vélt embereket [képletesen] megfutamodni, és láttam gyáva hősöket is. Láttam megalkuvásra hajlamos embereket konok makacssággal kiállni vélt vagy valós igazuk mellett. Egészen biztos vagyok benne, hogy extrém helyzetekben senki sem tudja megmondani, hogy fog viselkedni, még azt sem, hogy ha ugyanaz a helyzet megismétlődik, akkor ugyanúgy viselkedik-e majd, mint előzőleg. Így hát nem tudom, futottam vagy lőttem volna-e.)

Délutánra minden elrendeződött, az egységek védelmi parancsokat kaptak, ki biztosítja a parancsnokságot, a szerkesztőségeket, a Tisza-hidat, azaz minden olyan objektumot, melynek ellenőrzése elengedhetetlen a hatalom megszilárdításához. Az én egységemet az öthalmi ávós laktanyába vezényelték, annak őrizete volt a feladatunk, és fegyverszállítmányok kiadása Lazur Barna írásos meghatalmazására. A laktanyához ugyanis föld alatti M-raktár tartozott, nehézfegyverekkel. Parancsnokunkat nem ismertem, de mivel Lazur Barna nevezte ki, megbíztam benne. A különítményünk 20-25 főből állhatott, köztük ismerős jogászok és bölcsészek.

Teherautóval mentünk Öthalomra, melyet azóta sem találtam meg semmilyen térképen sem. A Pest felé vezető út mentén volt, talán öt-hat kilométerre Szegedtől.

A laktanyát óvatosan közelítettük meg, nem tudhattuk, kik tartózkodnak benne. Nagyon hamar kiderült, a helyőrség kutyafuttában hagyta el: a kantinban félig üres tányérok az asztalon, derékszíjak, tányérsapkák a fogason, de minden kísértetiesen kihalt. A volt elitalakulat tagjai elmenekültek, senki sem akart az új hatalom képviselőivel találkozni. Miután meggyőződtünk, hogy nincs egy teremtett lélek itt rajtunk kívül, a lőtéren belőttük fegyvereinket, mind gondosan karbantartott davajgitár volt, kifogástalanul működött. Megnyugodva megszerveztük az őrséget: ketten a kapuban, ketten az M-raktár bejáratánál, ketten látcsővel a tetőn, ketten pedig mint összekötők cirkáltak az őrségek és a parancsnok között.

Az M-raktárban csupán gyalogsági nehézfegyvereket találtunk: aknavető, Maxim géppuska, golyószóró. Egy irgalmatlanul nehéz Maxim géppuskát felcipeltünk a legfelső emeletre, az épület lapos tetejére azonban csak szétszedve lehetett feladogatni az alkatrészeit a szűk feljáraton, fenn kellett összeszerelni. Ámultan néztem „Totyá"-t (Tóth Imre III. éves joghallgató, a MEFESZ egyik fő szervezője – a MEFESZ-perben tíz évet kapott mint másodrendű vádlott), akit a nyári táborból ismertem, s mint beceneve is mutatta, nem túlságosan siette el a tennivalókat, legszívesebben még a lövészárokban hasalva is Schopenhauert olvasott. Most viszont éppen fürgeségével tűnt ki, percek alatt összeszerelte a géppuskát, és tüzelőállásba helyezte.

Az Öthalmon eltöltött napok összefolynak az emlékezetemben, a külvilág megszűnt, legalábbis számomra. Eleinte, míg csak az egyik raktárból nem vételeztem egy ávós gyapjútrikót, sokat fáztam, mert hirtelen esős hidegre fordult az idő, és a hosszú őrségekben, főként éjjel, fagyoskodva toporogtam ballonkabátomban. Állandóan kialvatlan voltam és fáradt, sokat voltam szolgálatban, mert nem voltunk elegen ahhoz, hogy kétóránként váltsuk egymást. Tudtam, hogy Lazur Barna a Juhász Gyulába tette át a főhadiszállását, telefon-összeköttetésben álltunk. A legfelső emeleten nagy teljesítményű, rövidhullámú rádió-adóvevőt találtunk. Mivel volt közöttünk olyan, aki értett az amatőr rádiózáshoz, a világ legkülönbözőbb adóit fogtuk: a Szabad Európa Rádió adása is teljesen tisztán bejött. Utólag belegondolva, ez a monstre rádióberendezés egyben zavaróállomás is lehetett. Jó volt tudni, hogy most már mindenhol a világon ránk figyelnek, és büszkéknek kellene lennünk. Az idegen nyelvű adásokban is állandóan Budapest, Nagy Imre, Magyarország neve hangzott el a leggyakrabban. Magyarul pedig biztattak, hogy tartsunk ki, legyőztük a Szovjetuniót. Ezt nem nagyon hittem, ha a tankok végeláthatatlan sorára gondoltam. A Szabad Európa pedig néha egyenesen irritált, amikor egy Bell ezredes nevű katonai szakértőjük elsősegélynyújtási tanácsokat osztott, olyan szinten, amit mindenki, aki valaha is cserkész vagy úttörő volt, maga is tudott. (Csak nemrégiben értesültem Urbán György könyvéből, hogy az „igazi" Bell ezredes, azaz Borsányi Julián, a m. kir. honvédség volt törzstisztje nem volt hajlandó végrehajtani az „amerikai tanácsadók" utasítását. Így „Bell ezredes" szerepére a rádió egy másik munkatársa vállalkozott, ő oktatta a „partizánháború" alapismereteit.) Mégis bizakodtam, hogy valami csak történik. ENSZ-csapatok jönnek, vagy akármi. Hittem, mert hinni akartam, az nem lehet, hogy cserbenhagynak bennünket.

A legidegfeszítőbb az éjjeli őrség volt a tetőn. A forgalom éjjel sem szűnt meg teljesen az országúton, s ha magányos fénycsóvát láttunk közeledni, mindjárt arra gondoltunk, orosz egységek gördülnek felénk. Szigorú parancsunk volt, hogy Lazurnak bármiféle fegyveres mozgást azonnal jelentsünk. Hiszen Pest felől mi biztosítottuk a várost. Egyszer tényleg lassan közeledő fényeket észleltünk és erősödő morajlást. Kitört az izgalom, felébresztett parancsnokunk általános riadót rendelt el. Golyószórókkal kihasaltunk az országút két oldalán húzódó árokba, és szívdobogva lapultunk, várva a parancsot, hogy tüzet nyithassunk. A lapos tetőről fellőttek egy rakétát, s akkor láttuk, hogy mentőautó közeledik. Megkönnyebbülve megállítottuk, vajúdó asszonyt hozott a kórházba, azt készültünk kilőni. A fáradtság, a kialvatlanság, az éjsza-

ka megtréfálta az idegeinket, hallucináció volt az orosz egység érkezése, megfeszített idegállapotunk borzalmas tréfája, hiszen könnyen tragédiába torkollhatott volna. Így csak kényszeredetten nevettünk utána.

Egyre jobban elfásultunk, a tisztálkodási viszonyok sem voltak kielégítőek, borotválatlanul szenderegtünk, hideget ettünk: a konyhához tartozó raktárhelyiségben bőven volt élelmiszer, konzerv, minden, főzni meg sem próbáltunk. Nem tudtuk, meddig kell maradnunk, nem láttuk, mi lesz a megoldás. Egyszer aztán telefonüzenet jött Lazur Barnától. Az oroszok általános támadást indítottak Budapest ellen. Szegeden összesen két zászlóalj nemzetőr van: az egyetemi és a munkászászlóalj. Együttesen talán 500 fegyveres. Nehézfegyverünk a Tisza-hídnál felállított két páncéltörő ágyún kívül nincs. Szeged katonailag tarthatatlan. Lazur Barna azt javasolta, tegyük le a fegyvert, és egyesével hagyjuk el a laktanyát. Érzelmesen elbúcsúzott. Ő néhányadmagával átmegy Jugoszláviába, s ha segítséget kapunk Nyugatról, visszatér, és újraszerveződés esetén számít ránk.

Borúsan meghánytuk-vetettük a helyzetet. Voltak köztünk harciasak, akik azt javasolták, hogy egy ideig tartsuk a laktanyát, mutassuk meg az oroszoknak... Mások úgy vélték, hogy a laktanya egy nagy egérfogó, hiszen csak egy kijárata van. Azt hiszem, Totya javasolta, hogy a két méter magas betonkerítésbe vágjunk vagy robbantsunk egy lyukat. S ha fel kell adni a laktanyát, ott szökjünk ki Szeged felé egyesével. El is kezdték nagy buzgalommal a munkát, szikrázott a csákány a betonon. Tanácstalan voltam, valahogy nem így képzeltem el az egészet. Egy kenyérzsákot megpakoltam élelmiszerrel, a parancsnoki irodában magamhoz vettem a nyugati határ részletes térképszelvényeit, kiálltam az országútra, s felemelt géppisztollyal leintettem az első teherautót. A platón három-négy puskás ember, valamit izgatottan tárgyaltak, nem zavartatták magukat, de bevittek Szegedre.

A Juhász Gyula előtt tettek le. Bementem. Ugyanaz az élmény, mint Öthalmon, teljes felfordulás, sehol egy teremtett lélek. Felmentem a szobámba, s azonnal tudtam, itt nem maradhatok. Összecsomagoltam a holmimat, némi gondolkodás után a géppisztolyt az egyik sarokba állítottam, s elhatároztam, hogy elmegyek Csetriékhez. Csetri Marica kedves évfolyamtársam volt, néhányszor jártam náluk látogatóban. Talán megengedik, hogy meghúzzam magam náluk egy-két napig. Aztán csak lesz valami.

Szívesen fogadtak, az élelmiszerrel pedig egyenesen sikert arattam, hiszen kávé is volt közte, s ezekben a napokban nem volt könnyű bármit is beszerezni. Csak arra kértek, ne nagyon mutatkozzam, mert a házban többen láttak fegyverrel. Másnap, november 5-én az oroszok megszállták a várost. Nem volt ellenállás. Szeged mindig fáziseltolódásban szenvedett, itt még november 4-e is 5-re esett. Kijárási tilalom, és sötétedés után gyakran lövöldözés hangja. A híreket a fiatalabb Csetri fiú, Csaba hordta, aki mint cselédkönyves orvos dolgozott a kórházban, volt engedélye a kimaradásra. Állandóan a rádió mellett ültem, s most bontakozott ki bennem, hogy mi is történt az országban. Persze nem a magyar rádióból, hanem a külföldi magyar nyelvű adásokból. Csetriéktől értesültem a szegedi eseményekről. A diákok nagy része október végén hazautazott, főként a lányok. A diákszállókat mind bezárták, tehát csak azok maradtak itt a nem helybeliek közül, akik az egyetemi zászlóaljban szolgáltak.

(Így ért véget a forradalom Szegeden, ahonnan szikrája kipattant. Noha a forradalmárok a védőőrizetbe vett ávós tiszteknek egy hajuk szálát sem görbítették meg, „terrorcselekményekre" sem került sor, mégis aránytalanul nagy büntetést kaptak a résztvevők: Perbíró József, Baróti Dezső és az illegalitásban újjászerveződött MEFESZ vezetői, Kiss Tamás, Tóth Imre és társai. Én Nyugaton 1989-ig úgy tudtam, hogy parancsnokunkat, Lazur Barnát ki is végezték.)

Nem nagyon tudtam mihez kezdeni magammal. Letargiás lettem, hiányzott belőlem az akaraterő a cselekvésre, semmi nem érdekelt. Fásultan hallgattam a Szabad Európát, egyre több üzenetet közvetített azoktól, akik elmentek. A forradalom utáni első naplóbejegyzésem

szerint: „Lehet, hogy a dátumot eltévesztettem, könnyen meglehet, de mostanában nem tudjuk a napokat számlálni, csak azt látjuk, hogy világos van vagy sötét... Az ENSZ, ez az impotens szervezet nem segít, üléseznek, éppen úgy, mint elődje, a Népszövetség is csak addig állt hivatása magaslatán, amíg cselekvésre nem volt szükség. Az ENSZ hagyja és hagyni fogja, hogy a Szovjetunió felfaljon bennünket, hogy úgy és olyan megtorlást alkalmazzanak, amilyet csak akarnak... Barátok, ismerősök tűntek el, anyagi javak mentek tönkre... szomorú tél vár a magyarokra... Nem tudok olvasni sem, írni sem, csak valami nagy fájdalom és tehetetlenség uralkodik rajtam... Mi lesz itt? Haynau rémuralma vagy kiegyezés? A Sztalin-szobor felirata volt: »Az ő vetésük érik az egész világon«. Hát itt, nálunk Magyarországon, már megért..." *(Napló,* 1956. nov. 10?)

Talán egy hétig nem mozdultam ki a házból. Egyszer aztán megembereltem magam, elmentem élelmiszert keríteni, hiszen ingyen vendégeskedtem Csetriéknél. Marica apja régi vágású úriember volt, esténként a társalgásban állandó optimizmusával tűnt ki, igyekezett megőrizni a látszatot, mintha minden a legnagyobb rendben lenne. Mintha kedélyes családi vendégeskedésben játszaná a pater familias szerepét. Hálás voltam, hogy befogadott, hiszen családja biztonságát kockáztatta vele.

Egyre gyakrabban kezdtem kijárni. Napközben békés volt a hangulat, bár a sztrájkok még folytak. A Kárász utcában zajlik az élet. A Virágh-cukrászdában orosz tisztek udvarolnak magyar nőknek. (Ekkoriban írta Eörsi elhíresült versében, mely nem egyértelműen tetszett nekem, amikor a gyorsan terjedő másolatban a kezembe került: „Te asszony, ha ez megölelhet, csókjától rohadjon széjjel a tested" – *Szóba se állj vele).* Egészen biztos, hogy egy másik bolygóra kerültem. Ezekhez az emberekhez semmi közöm. Egyszer véletlenül összefutottam az ígéretes fiatal költővel, Magyar V. Lászlóval. Elmerülten fényképezgetett. A levert csillagok hűlt helyét. Ballonján neki is ott volt a megkülönböztető bélyeg: az ovális alakú olajfolt. A géppisztoly dobtára okozta. (Mikor Oxfordban végre tisztítóba adtam a ballonomat, fejcsóválva adták vissza: „Valami különös zsiradék ez, kérem, nem veszi ki semmilyen vegyszer. *Sorry.")* Erőltetett humorral megkérdeztem: „Mondd, mit csinálsz, mióta nem vagyunk ott, ahol *nem is voltunk?"* – utalva az öthalmi „kirándulásra". Egykedvűen vállat vont: „Látod, emlékeket gyűjtök." Majd visszakérdezte: „És te mit csinálsz, mióta eljöttél onnan, ahol nem voltál?" Szomorkásan nevettünk.

Csetriéknél egyre többen tanyáztunk. Először beköltözött Csetri Csaba menyasszonya, Márta. Aztán megérkezett Kalocsáról Magda, kíváncsiságtól tágra nyílt szemekkel, mi történik Szegeden. Majd Bátori István (a koblenzi egyetem későbbi finnugor-professzora). Minden délután a látogatók tömege, évfolyamtársak. Egyszer beállított Bánkuti Imre is, Pestről jött. (Ő viszont az idősebb Csetri fiúnak, az irodalomtörténész Csetri Lajosnak volt a barátja.) Letette kucsmáját, és ömlött belőle a szó a pesti eseményekről, majd előadta a „vásárfiát". Az Irodalmi Újság november 2-i számát mindnyájan akkor láttuk először. Csetri papa őskori írógépén azonnal lemásoltam több példányban Illyés Gyula versét, az *Egy mondat*ot.

November közepe volt. Ez így nem mehet tovább, mi, a három idegen (Bátori Pista, Magda és én) nem maradhatunk tovább a Csetri család nyakán. Lassan megért bennem a döntés: elmegyek Nyugatra. Kupaktanácsot hívtam össze, s megmondtam, hogy döntöttem. Még be se fejeztem, Magda máris nyilatkozott: „Én is." Hát jó, menjünk együtt. Hírlett, az egyetemen felvehetjük az ösztöndíjat. A tanulmányi osztályon Gábris elvtárs fogadott, és mintha mi sem történt volna, kifejezéstelen tekintettel hozzájárult, hogy felvegyük a novemberi és decemberi ösztöndíjat.

Korábban egyszer-kétszer óvatosan beszéltem diáktársaimmal arról, hogy a Szabad Európában milyen sokan üzentek haza, hogy szerencsésen eljutottak Ausztriába. Szalontai Misi nagyon kikelt magából, amikor említettem neki: „Meg vagytok őrülve, el ne menjetek Nyugatra

éhen halni!" Mások úgy vélték, hogy igen, hogyne, néhány napja még nyitva volt a határ, de most már késő. (Született pesszimista nép vagyunk. Pesten ugyanígy vélekedtek, igen, hogyne, néhány napja még... de most már... a határon is úgy vélték, igen, tegnap még lehetett...) Eszembe se jutott, hogy Jugoszlávia felé lépjem át a határt. (Hát ha még tudtuk volna, hogy november 19-én, épp aznap, amikor indultunk, adták ki a jugoszlávok parancsnokunkat, Lazur Barnát és társait, köztük „öcsödi komát", Enyedi Ferencet, Röszkénél a karhatalmistáknak.)

Nem mondanám, hogy túl sok poggyásszal utaztunk, mindhármunknál csak aktatáska volt egy váltás fehérneművel, és a kincseim: az Illyés-vers és Tamási Lajos verse: *Piros a vér a pesti utcán*. Hosszas tusakodás után a határra vonatkozó térképszelvényeket, melyeken az ott állomásozó egységek is be voltak jelölve, a bőröndömbe rejtettem, és Csetriéknél hagytam a többi holmimmal. Minden térképre rá volt nyomtatva: „Szigorúan titkos! A Magyar Néphadsereg Vezérkari Főnökségének tulajdona." (Amikor először jártam otthon 1965-ben, ki akartam hozni Nyugatra a forradalom alatt gyűjtött újságokkal és röplapokkal. Péter László még a forradalom első napjaiban felhívást tett közzé a helyi sajtóban, hogy gyűjtsük az aprónyomtatványokat – a legtöbb egyoldalas újság is annak számított –, és mielőtt Öthalomra mentem volna, szorgalmasan gyűjtöttem is a dokumentációt. Már a Keletiben voltunk, útban visszafelé Londonba, amikor indulás előtt hirtelen felugrottam a helyemről, be az egyik váróterembe, ahol pufajkás őrök álldogáltak, és az összehajtogatott térképeket villámgyorsan az egyik szemétládába dobtam. Helyesen cselekedtem, hiszen Tóth Imre, a szegedi MEFESZ-per másodrendű vádlottja azért kapott összesen tíz évet, tehát két évvel többet, mint az elsőrendű vádlott, mert az ítélet szerint: „... államtitok jogosulatlan megszerzése és illetéktelen személlyel való közlése bűntettében" is bűnösnek mondták ki. 1965-ben viszont, ha nálam megtalálják a térképeket, ez kimerítette volna a kémkedés bűntettét is. Az újságok miatt nem idegeskedtem, feltűnő helyre, zakóm külső zsebébe helyeztem őket. Amikor a vámvizsgálat alatt a vámos rákérdezett, nyugodtan mondtam: „Olvasnivaló az útra... újságok meg ilyesmi...") Pestig Bánkutival utaztunk, neki is azt mondtuk, hogy „haza" megyünk. Nem firtatta a részleteket, de egészen biztosan tisztában volt mindennel. Erőteljesen fogott kezet mindegyikünkkel, és sok szerencsét kívánt az Egyetemi Forradalmi Tanács egykori tagja.

A vonat sötétedés után érkezett Pestre, és nem hagyhattuk el az állomást, kijárási tilalom volt. A várótermek fűtetlenek, karhatalmisták cirkálnak, igazoltatnak. Egy idő után visszaültünk a vonatba, ott melegebb volt, amíg ki nem hűlt. Reggel összegémberedve, kábán indultunk tovább gyalog, mert villamosok és autóbuszok nem jártak. A város látványa minden képzeletet felülmúlt. Olyan volt, mint 1945-ben, amikor az ellenkező irányban keltem át rajta. Füstös romok, kiégett villamosok. A tereken sírok, összevissza, mindenütt. A Múzeumkertben is ismerős látvány fogadott, orosz katonák táboroznak, tűz mellett melegednek, a vércsatornás szuronnyal ellátott puskák gúlába rakva. Egyikük éppen újabb bútordarabokat hasogatott és dobált a tűzre. A Déli pályaudvarra igyekeztünk, de a Kálvin tér felé mentünk, mert Magda föltétlenül el akart menni nagybátyjához a Ferencvárosba. Szerencsénkre a testmozgástól és a novemberi napfénytől felmelegedtünk, sőt még jó kedvünk is kerekedett, főként amikor frissen sült kenyér illatát hozta felénk a szél. Beálltunk a sorba, és egy teljes vekni birtokában folytattuk az utunkat, közben törtük és faltuk a meleg kenyeret – Szegeden ettünk utoljára.

Magda nagybátyja, a segédmunkás hajdani Pater Jusztin nem volt otthon a hónapos szobában, s így Magda a szállásadónőnél hagyott dodonai üzenetet neki, hogy elmegy. Kora délutánra értünk a Déli pályaudvarra. Ismerős kép fogadott, senki nem tud semmit, ma már nem indul vonat, sztrájk van, de minden vonatban ültek utasok. Egyszer elterjedt a hír, indul egy vonat Szombathely felé, de nem megy el odáig. (Szegedről is így indultunk, sztrájk van, ma nincs vonat, esetleg Kecskemétre. Mégis megérkeztünk Pestre.) A vonat azonnal zsúfolásig megtelt, tele a szombathelyi rokonokhoz igyekvő látogatókkal. Ennek ellentmondott, hogy a

férfiakon három ing, síbakancs, pulóver, hátizsák. Egy szomorú szemű leányzó szorított helyet maga mellett. Nagyon hamar bevallotta: a Kilián laktanyában volt ápolónő, nincs senkije, és most elmegy... Várta, hogy közvetlensége engem is hasonló vallomásra bír. Konok hallgatásba burkolóztam. Mikor elindult a vonat, mindenki megkönnyebbült, az emberek hangosan kezdtek beszélni, még viccelődők is akadtak. Csak akkor keletkezett feszült csönd, ha egy állomáson túl sokat vesztegeltünk, vagy ha nyílt pályán állt meg a vonat. Ilyenkor mindenki az igazoltatástól félt, mondogatták betanult szövegeiket, miért is utaznak a nyugati határra.

Amikor Vép és Porpác között megint csak megállt a vonat, egy derék vasutas, aki a kereket ütögette kalapáccsal, tudomásunkra hozta, hogy akik nyugatra készülnek, itt szálljanak le, mert Szombathelyen az oroszok ellenőriznek mindenkit. Másodpercek alatt, futótűzként terjedt el a hír. Közben besötétedett, és a foszladozó felhők alól kibukkanó hold fakó fénye mellett megindult a népvándorlás. Lehet, hogy a vonatban nem maradt senki. Nem tetszett nekem ez az elővigyázatlan csörtetés, toronyiránt a negyven-ötven kilométerre húzódó határ felé. Síró kisgyerekek, totyogó öregek, málhákkal terhelt bőrkabátos férfiak. Ezeket eddig nem láttam. Legtöbben persze fiatalok, a mi korosztályunk. Mondom, nem tetszett nekem ez az eszelős törtetés, láttam már ilyet 1944-ben. Elhatároztam, hogy lemaradunk. Pislákoló fényeket láttunk, bezörgettünk. Világosabb lett, felcsavarták a petróleumlámpát, és beengedtek. Nem kellett sokat magyarázkodnunk. „Sokan mennek el – mondta a gazdasszony –, de azt mondják, ma már nem lehet átmenni, az oroszok lezárták a határt... Éhesek, ugye?" Meleg leves került az asztalra. A tisztaszobában aludtunk, kockás dunyha alatt. Reggel pénzt akartunk adni nekik, de a magyar nép nem fogad el egy fillért sem vendéglátásért, pláne amikor megmondtuk, hogy egyetemisták vagyunk. Nem volt akkor fényesebb rang, mint az egyetemistáké.

Reggel hírek jöttek, hogy a több ezer csörtető embert az orosz járőrök megállították. „Mi nem megyünk – mondta búcsúzóul a gazdasszony –, mi lesz akkor a földdel?" De megmutatták, merre menjünk, mert Szombathelytől északra katonai repülőtér van, és azt nagyon erősen őrzik. Megint kisütött a nap. Hárman bukdácsoltunk szántóföldeken, árkon-bokron keresztül. Sötétedés után megérkeztünk Bucsuba. Útközben földeken dolgozó parasztokkal találkoztunk. „Hát maguk is elmennek..." – mondta lemondóan a legtöbbje. Egyszer bekecses, fejkendős, sovány nénike bukkant elénk, olyan volt, mint a boszorkány a népmesékben. „Maguknak szerencséjük lesz... Ha megérkeznek, üzenjenek a rádióban *Tyúkanyó* jeligére, hogy megtudjam, átértek-e." Fogatlan szájával vigyorogva hirtelen otthagyott bennünket.

Elmentünk a megadott címre, az egyik vezetőhöz. A gyülekező menekülők kisebb csoportokban indultak. „Gyerekekkel nem viszek senkit; ha felsír, mindenkit elárul" – mondta a vezető. Előttünk ment, s hiába vigyáztunk, csak megcsörrentek a száraz gallyak az avaron. Megint holdfényes este volt. Egyszer csak felemeli a kezét a vezető, megmerevedik, leveszi a fejszéjét a válláról, és elkiáltja magát: „Állj, ki vagy?" Egy ideig néma csend. Egy másik visszatérő vezetővel találkoztunk, jól megijesztették egymást. Szidták is egymást, mint a bokrot. Nem sokkal ezután megint megállt. „Eddig megyek, ezen a felszántott területen átmennek, látják a túloldalon pislákoló fényeket? Az már Ausztriában van. No, Isten velök!" Odaadtuk neki megmaradt pénzünket, nem lesz szükség most már forintra, és nekiindultunk, magunkra hagyva.

Évszázadokig mentünk, meg-megbotolva ebben-abban. Csak nem akart a szántóföldnek vége lenni. Távolból időnként puskaropogást hallottunk. Egyszer rakéta gyulladt ki fölöttünk, sziszegve súgtam: „Hasra!" A jelenet megismétlődött néhányszor. Magda idegei felmondták a szolgálatot. „Nem jól megyünk, visszakanyarodtunk! Tudom, hogy visszafelé megyünk!" Megrántottam, mint a gyereket. Elég volt nyűgnek az a pesti pár, egy velem egyidős, igencsak jampecos külsejű fiatalember s vele egy tizenöt év körüli csinibaba, magas sarkú cipőben a szántásban, akit a fiúja folyton azzal fenyegetett, hogy felpofozza. Nem velünk jöttek, de azért velünk tartottak. Egy idő után én is kezdtem elveszíteni magabiztosságomat... Lehet, hogy tény-

leg?... (Csak miután sokszor, sok menekülés történetét meghallgattam, akkor döbbentem rá, hogy az „eltévedünk és visszafordulunk" fontos toposza a menekülés élményének. Mindenki történetében volt egy hirtelen fordulat, amikor az elbeszélő izgalommal a hangjában így folytatja: „... és tudjátok, ott, ahol mi mentünk, a határban egy furcsa kiszögellés van, és hirtelen visszaértünk Magyarországra." A felajzott idegek kegyetlen tréfája ez a traumatikus határkiszögellés. Nem lehet annyira girbegurba az osztrák–magyar határ, mint ahány történetben szerepel.) Aztán hirtelen orra buktam valamiben, egy eke volt. Mikor megnéztem kezemmel eltakart gyufa lángjánál a rajta lévő táblácskát: „Jennersdorf", ordítani szerettem volna. Meg vagyunk mentve! Jennersdorf Burgenlandban van! Hirtelen hangokat hallottunk, majd zseblámpa fényében álltunk elvakítva és megmerevedve, mint tapsifüles nyuszik. Végül mégiscsak elfogtak. Hívtak bennünket. De németül! Ezek tehát már az osztrák határőrök. Ketten voltak, puskával, és barátságosan mosolyogtak, miután magukat is megvilágították a zseblámpával. A puskacső végén nejlonkupak, *tüchtigkeit,* nehogy beleessen az eső, mert közben befelhősödött az ég, és elkezdett cseperegni. Bekísértek a faluba, Rohoncra. Be a Gasthausba. Meleg. Vidám beszélgetés, poharak csengése. Ettől kirobbanó jókedvünk lett. Ránézek az órámra, nyolc óra múlt. Azt hittem, jóval éjfél utánra jár az idő. „Mit isznak?" – kérdezte az egyikük. „Coca-Colát" – válaszoltuk kórusban. Elment a derék osztrák sógor, de megnyúlt ábrázattal tért vissza: „Sajnos, nincs... Hát akkor mit?" – kérdezte újra. „Mir ist es ganz egal!" – mondtam beletörődve, hogy Nyugatra érve sem sikerült belehörpölni az imperializmusnak eme bűnös italába, amiről annyit hallottam, és amire időnként én is, mint mindenki, vágyakozva gondoltam.

Nem emlékszem, hogy milyen eufóriás gondolatok száguldhattak összevissza a fejemben akkor, 1956. november 21-én este nyolc óra után Rohoncon. De egyet biztosan tudok. Arra semmiképpen sem gondoltam, hogy végérvényesen befejeződtek magyarországi tanulóéveim.

Másnap leesett az első hó, és árulkodó fehér lepelbe burkolta az irántunk még jóindulatú közönyt tanúsító határ menti sötét szántóföldeket és irtásokat...

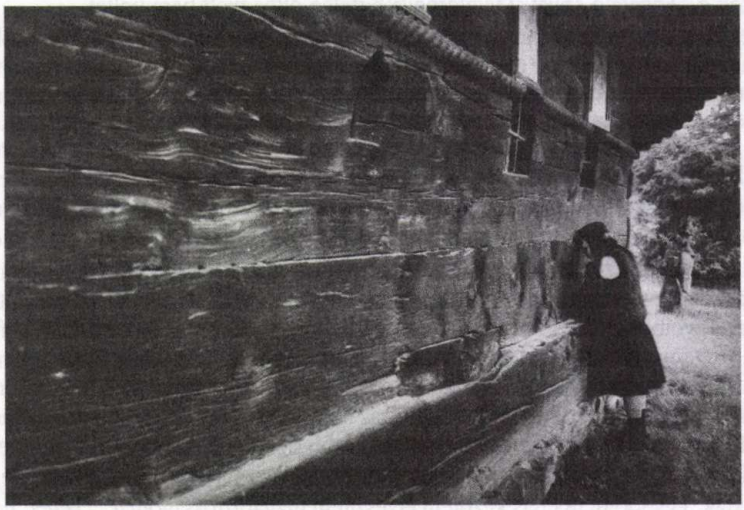

Imádkozó asszony a templomfalnál (Sugatag, 1997)